

MEKSYKAŃSCY MĘCZENICY

Union Popular; dobrowolnie ofiarował życie w zamian za ocalenie brata Florentina, skazanego za ukrywanie kapłanów; wspomnienie liturg. 1 IV; 13. SALWATOR HUERTA GUTIERRÉZ, ur. 18 III 1880 w Magdalenie, zm. 3 IV 1927 w Guadalajarze, brat Józefa Lucjana Ezechiasza; rozstrzelany; wspomnienie liturg. 3 IV.

M.m. odznaczali się heroiczną miłością do Kościoła kat. i determinacją w obronie wolności rel. w Meksyku.

J. Garcia, *Aktualność m.m. Teologia męczeństwa*, w: *Męczennicy XX wieku*, Pz 2001, 39-51; J. Meyer, *Prześladowania religijne w Meksyku*, tamże 52-79; M. As-trua, *I martiri cristiani del XX secolo*, Pessano con Bernago 2004 (*I was będą prześladować*, Wwa 2006, 29-36); OsRomPol 27(2006) z. 3.

Zofia Palubská

MEL CONRAD, ur. 14 VIII 1666 w Gudensbergu (Hesja), zm. 3 V 1733 w Hersfeldzie (obecnie Bad Hersfeld), teolog i misjolog ewang.reform. Kościoła.

Po ukończeniu 1690 studiów teol. w Groningen został ordynowany i wyjechał do Mitawy, a 1692 podjął pracę w niem. wspólnocie Kościoła reform. w Memel (obecnie Kłajpeda); 1697 otrzymał stanowisko kapelana i kaznodziei na dworze króla Fryderyka Wilhelma I; 1702 został prof. nadzwyczajnym teologii na uniw. w Królewcu, gdzie zakładał także stow. pobożnościowe (*collegia pietatis*) i bibl. (*collegia philobiblica*) oraz prowadził działalność animacyjną na rzecz misji protest.; pod wpływem myśli i sugestii G.W. Leibniza postulował podjęcie powsz. ewangelizacji oraz utworzenie organizacji składającej się z grup mis. profesjonalnie przygotowanych do chrystianizacji Chin; na jego postawę i poglądy duży wpływ mieli reprezentanci pietyzmu, m.in. Ph.J. Spener i A.H. Francke; 1705 M. powrócił do Hersfeldu, gdzie został dyr. gimnazjum oraz kośc. inspektorem szkół; rozwijał tu także działalność pietystyczną.

M. opublikował m.in. podręcznik *Die Schauburg der evangelischen Gesandtschaft* (Kas 1701), będący pierwszą wykładnią ewangelicznej doktryny misjologicznej; opierał się w nim w dużej mierze na poglądach B. de Las Casasa, J. de Acosty i Tomasza od Jezusa; nast. wydał go w wersji poprawionej pt. *Missionarius evangelicus, seu consilia de conversione ethnicorum, maxime Sinensium* (Kas 1711) i dedykował członkom Berlińskiej Akademii Nauk oraz British Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts, od którego otrzymał tytuł doktora h.c.

W. Raupp, BBKL V 1179-1184; H.W. Gensichen, BDCM 452-453; H. Rzepkowski, *Lessico di missiologia. Storia-teologia-etnologia*, CV 2000, 407.

Ryszard Dziura

MELA (niezident. miejscowość k. Günükören w pn.-zach. Turcji), biskupstwo staroż. w metropolii Nicea w rzym. prowincji Bitynia II; obecnie bpstwo tytularne.

MELADA PAVAO OFM, imię chrzestne Petar, ur. 16 V 1916 w Jadranie k. Kaštel Štafilić (Chorwacja), zm. 26 XI 2003 w Omišu k. Splitu, biblista, mariolog.

Do zakonu wstąpił 1933; studia teol. odbył w Wyższym Instytucie Teol. w Makarskiej, a od 1938 na Antonianum i Biblicum w Rzymie, uwieńczone bakalaureatem i licencjatem; święcenia kapł. przyjął w Splicie 1940, a nast. wyjechał do Rzymu (gdzie pozostał do 1996); 1946 doktoryzował się na Wydziale Teol. Antonianum i został sekretarzem Commissio Marialis Franciscana, przekształconej 1950 w → Academia Mariana (1977-96 pełnił funkcję jej prezesa); 1946-48 prowadził w Hiszpanii badania nad dziełami J. Dunsza Szkota i tekstami o wniebowzięciu NMP; 1950 z okazji koronacji obrazu *Salus Populi Romani* przygotował procesję z Bazyliki Matki Boskiej Większej do Bazyliki św. Piotra; 1950-96 zorganizował 12 mariologicznych i maryjnych kongresów (pierwsze 6 razem z K. Balicem); uczestniczył również w wielu nar. kongresach mariologicznych (m.in. 1977 w IV Ogólnopol. Kongresie Mariologicznym i Maryjnym w Olsztynie i Gietrzwałdzie).

Był red. Acta Congressuum Mariologico-Marianorum Internationalium (I-CXII, R 1950-96) oraz współred. serii wydawniczych Academia Mariana i ksiąg pamiątkowych *Studia mediaevalia et mariologica p. Carolo Balić septuagesimum explenti annum dicata* (R 1971) i *P. Carlo Balić O.F.M. Profilo, impressioni, ricordi* (R 1978); za zasługi w dziedzinie mariologii otrzymał w Rzymie nagrodę Pro Ancilla Domini, a za działalność nar. wśród uchodźców chorw. został odznaczony Redom Hrvatskoga Pletera.

J. Krasieński, *Międzynarodowe kongresy mariologiczne. Zarys historyczny i relacja uczestnika*, Sd 1996 (passim); P. Lubina, *Fra Pavao M. Život i djelo*, w: *Zbornik „Ancilla Domini – Służebnica Gospodnja” u čast fra Pavla M.*, w: *Miscellanea „Ancilla Domini” in honorem Fr. Pauli M.*, Split 2000-01, 21-76; B. Brzuszek, *Diaamentowy jubileusz święci kapłanów o. Pawła M. OFM*, StF 12(2002) 714-722; tenże, *Żywoć i dzieło ojca Karola Balić OFM (1899-1977)*, tamże 277-344; *Fra Pavao M.*, *Vjesnik Franievačke Provincije Presvetoga Otkupitelja* 52(2003) 262-275; B. Brzuszek, *M. P.P. OFM*, StF 14(2004) 448-450.

Bogdan Brzuszek

MELAKA-JOHOR, diecezja w Malezji (pd. część Płw. Malajskiego) eryg. 27 V 1985, sufr. Kuala Lumpur.

Pierwsi misjonarze portug. przybyli tu 1511, Franciszek Ksawery – 1545, a 1554 dominikanie; 1558 erygowano diec. Malakka jako sufr. Goa; po zajęciu jej 1641 przez Holendrów biskupi rezydowali na Timorze Wsch., a opiekę duszpast. sprawowali ich wikariusze; 1838 Malakka została wyłączona przez Stolicę Apost. spod wpływów portug. *padroado* i podporządkowana wikariatowi apost. Awa i Pegu (Birma, obecnie Myanmar), a 1840 wikariatowi apost. Syjamu; 1841 erygowano wikariat apost. Malakka-Singapur, który na mocy konkordatu zawartego 1857 między Stolicą Apost. i Portugalią przeszedł pod jurysdykcję *padroado*, a po nowym konkordacie z 1886 został podporządkowany diec. Makau i powierzony Paryskiemu Tow. Misji Zagr.; 1888 podniesiono go do rangi diecezji z dawną nazwą Malakka, podporządkowanej 1889 wikariatowi apost. Puttuczzeri; 1953 stała się archidiecezją, a 1955 zmieniła nazwę na Malakka-Singapur; 1972 wydzielono z niej archidiec. Singapur oraz diec. Malakka-Johore, która 1985 zmieniła nazwę na M.-J.; diecezja zajmuje 20 364 km² i liczy 21 parafii, 22 księży diec. i 8 zak., 21 zakonników, 52 siostry i 30 138 wiernych (na 3,3 mln mieszk.).

P. Borgna, ECat VII 1882; AAS 47(1955) 436-437, 65(1973) 126-128; P.L. Munier, NCE IX 99; Guida 1975; AnPont 2007.

Jarosław Róžański

MELANCHOLIA → Depresja.

MELANCHTON, Melanthon, PHILIPP, właśc. **Schwartz-erdt**, ur. 16 II 1497 w Bretten, zm. 19 IV 1560 w Wittenberdze, filolog, humanista, reformator szkolnictwa, teolog, jeden z przywódców → reformacji.

1. **Życie i działalność** – Pochodził z rodziny głęboko rel.; prywatnie uczył go Johannes Unger; 1508 po śmierci ojca jego edukacją i wychowaniem zajął się J. → Reuchlin, który wysłał go do szkoły Georga Simmlera w Pforzheim, gdzie doskonalił łacinę i uczył się greki; 1509-12 studiował na uniw. w Heidelbergu, uzyskując 1511 tytuł bakałarza *artium in via antiqua*, a nast. do 1518 w Tybindze; tam pod wpływem Reuchlina i dzieł Erazma z Rotterdamu uczył się gł. na wykłady human., ale także teol. i astron. (Johann Stöffler, 1452-1531), poznawał gr. teksty Arystotelesa oraz gruntownie opanował język hebr.; od 1514 po otrzymaniu tytułu magistra *artium in via moderna* prowadził wykłady na Wydz. Artium; 1518 objął nowo utworzoną katedrę języka i literatury gr. (zaliczał do niej też pisma NT) na uniw. w Wittenberdze oraz wygłosił 28 VIII ogólnouniwersytecki wykład inauguracyjny *De corrigendis adolescentiae studiis*, który zyskał uznanie słuchaczy, a szczeg. M. → Lutra; 1518-21 studiował tam także in. kierunki, m.in. uczył się na wykłady Lutry i pogłębiał znajomość teologii reformacyjnej; 1519 towarzyszył Lutrowi podczas dysputy lipskiej (→ dysputa teologiczna III 2°); 19 IX tego roku uzyskał stopień bakałarza biblistyki i podjął wykłady na

Wydziale Filoz. oraz Teol. z zakresu *Wulgaty*, a w czasie ukrywania się Lutra na zamku w Wartburgu kontynuował jego wykłady bibl.; będąc rektorem uniw. w Wittenberdze 1523-24 oraz 1538, przygotował i przeprowadził reformę studiów, a 1545 opracował nowe statuty; sam układał indywidualne plany studiów także dla studentów (m.in. dla Adriana Chemnickiego, 1599 uczestnika zjazdu wil. dyzunitów i protestantów).

Działalność dydaktyczną w Tybindze M. oparł na własnej teorii wiedzy nauk., którą przedstawił w publ. mowie *De artibus liberalibus*; poszerzył tradycyjny kanon *trivium* i *quadrivium* o poezję i historię; podkreślał konieczność studiowania języków klasycznych i matematyki; jego zainteresowanie historią wyrosło z inspiracji Reuchlina; pracując jako korektor w drukarni Thomasa Anshelma, zapoznał się m.in. z kroniką świata Johanna Nauclerusa (wyd. 1516). W Wittenberdze skorygował (odchodząc od akcentowanych w Tybindze *artes*) i doprecyzował swoją teorię wiedzy (zwl. propagując *studium litterarum renascentium*) w swoim wykładzie inauguracyjnym; prezentując się jako prekursor renesansu, podkreślał znaczenie języka hebr. w studium teologii, poddawanie się Duchowi Świętemu (*Duce Spiritu, comite artium nostrarum cultu ad sacra venire licet*) oraz uważał studiowanie Pisma św. w językach oryginalnych za sposób dotarcia do „czystej Ewangelii” jako teol. źródła podstawowego; przygotowany przez niego program reformy studiów uniw. i humanizmu bibl. zyskał tu powsz. uznanie; M. wykladał filol.-filoz. teksty klasyków gr. (m.in. Homera, Pindara, Plutarcha), NT w języku gr. (np. Mt, Rz, Ga, Tt) i ST w hebr.; w nauczaniu teol. odszedł od scholastycznej metody wykładu i *Sentencji* Piotra Lombarda; wprowadził do jej studium pochodzącą z retoryki metodę wyodrębniania podstawowych *loci*; umożliwiała ona precyzyjną prezentację stanowisk (m.in. w kwestiach spornych) bądź też faktycznego stanu rzeczy; zajmował się powiązaniem teologii z pedagogiką i życiem codziennym. W swoim domu prowadził *scholia domestica* – rodzaj stancji dla studiującej młodzieży, gdzie regularnie komentował *Pismo św.* i udzielał prywatnych lekcji; obok Skandynawów i Czechów najlicniejszą grupę jego podopiecznych stanowili Polacy (ok. 500, m.in. S. → Grodzicki, J.D. → Solikowski, S. → Warszawicki, M. → Krowicki, → Grzegorz Paweł z Brzezina, J. → Mączyński, polemista rel. i historyk J. Niemojewski, Stanisław Samicki, teolog i tłumacz K. Treacy, tłumacz i poeta A. Trzeciecki, Jan Krzysztoporski, K. Hegendorfer); uważał się za słowianofila (*gentis Henetae laudator*), twierdząc, iż Polacy i Czesi „przewyższają pozostałe narody pod względem praw, dworów, miast, dyscypliny społ., a także wspaniałości swojej szlachty i doskonałości rzemiosła wojennego” (interesował się także pochodzeniem Kaszubów); zainspirowany przez mieszkającego od 1559 w jego domu serbskiego diakona prawosł. Demetriosa przetłumaczył na język gr. *Confessio Augustana*.

Od 1525 na życzenie elektora Fryderyka III Mądrego M. przeprowadził w Saksonii reformę szkolnictwa; od 1529 tworzył jego nowe struktury, m.in. w Herzbergu, Norymberdze, Kolonii, Soest, Zwickau; zreformował uniw. w Heidelbergu i Tybindze; doradzał w reformie uniw. we Frankfurcie n. Odram i Lipsku oraz przy erygowaniu nowych ośrodków nauk. w Jenie, Królewcu i Marburgu.

M. był także bardzo aktywnym promotorem reformacji (zwl. na sejmach w Spirze i Augsburgu); bronił poglądów Lutra i wprowadzał jego reformę Kościoła; 29 IX 1521 wziął udział ze swymi uczniami w pierwszej celebracji ewang. wieczery Pańskiej pod dwiema postaciami w Wittenberdze; uczestniczył w dysputach teol. (Marburg, Ratzbona, Wormacja); na zlecenie elektora saskiego Jana Stałego przeprowadził na terenach objętych reformacją po wojnie chłopskiej (1524-25) wizytację kośc. i przygotował w tym celu (w konsultacji z Lutrem) *Unterricht der Visitatoren* (wyd. 1528); przedstawiały one poziom życia duchowego oraz rel. świadomości wier-

nych i kaznodziejów (duchownych), umożliwiały działania o charakterze organizacyjno-kościelnym i prawnym (porządki lub ordynacje kośc., → agendy protestanckie) oraz pozwalały dostrzegać zwł. zgubny wpływ radykalizmu teol. → anabaptystów i → proroków z Zwickau, a także liturg. A. → Karlstadta (początkowo propagował naukę Lutra) na stan życia Kościoła; 1536 na podstawie *Augsburskiego wyznania wiary* sformułował bazę doktrynalną dla rodzącego się anglikanizmu; jej przekład gr. z 1559, uwzględniający prawosł. sposób myślenia i łagodzący ostrość reformacyjnych sformułowań teol., przekazał z listem patriarsze ekum. Joazafowi II (1555-64); zapewniał w nim o wielkim respektie zwolenników reformacji dla uchwał soborów pierwszego tysiąclecia i uznanych nauczycieli Kościoła, zwł. ojców gr.; przesyłka dotarła dopiero 1574 do Jeremiasza II Tranosa i wzbudziła jego zainteresowanie, czego wyrazem była korespondencja z profesorami uniw. w Tybindze; po 1540 całą swoją aktywność M. ukierunkował na kontynuację reformacyjnego dzieła Lutra oraz łagodzenie (bezwoczne) sporów teol. powstających po jego śmierci; stał się biernym świadkiem rozłamu kośc., który nabrał własnej dynamiki „pod wpływem czynników nieologicznych – nieważności i fanatyzmu”; M. określany był mianem Praeceptor Germaniae.

Paweł Janowski, Stanisław Józef Koza

2. D z i e ł a – Dorobek pisarski M. miał ścisły związek z jego działalnością dydaktyczną, reformą szkolnictwa oraz reformacją; pisma ukazywały się w językach: gr., łac. i niem., także w licznych tłumaczeniach, anonimowo i pod in. nazwiskami.

M. napisał m.in. gramatykę gr. *Institutiones graecae grammaticae accentuum exquisita ratio. Etymologia* (T 1518; wielokrotnie wydawana i przepracowywana; wersja ostatnia *Grammatica graeca integra*, CR XX 15-180) i łac. *Grammatica latina* (Wittenberga 1525; wielokrotnie wznowiana), podręczniki szkolne, np. *Rhetorik* (Wittenberga 1519), *Dialektik* (Wittenberga 1520), *Elementa puerilia* (1523), rozprawy z logiki i retoryki – *De rhetorica libri tres* (1519), *Compendiaria dialectices ratio* (1520), *Institutiones rhetoricae* (1521), *Dialectices libri quatuor* (1528), *Elementorum rhetorices libri II* (1531), *Erotemata dialectices* (1547), *Dispositiones Rhetoricae* (1553), antropologii i fizyki – *De anima* (1540, 1553; zawierająca anatomię, fizjologię i psychologię chrześc.), *Initia doctrinae physicae* (1549; odwołująca się nawet do wizji wszechświata M. Kopernika), geografii i historii, m.in. *Nomina mensurarum et vocabula rei numariae* (1529), przyczynki do *Chronica Johanna Cariona* (1532) i *Calendarium historicum* P. Ebera (1550), *Chronicon Carionis latine expositum et auctum* (1558-60), etyki, polityki, prawa, m.in. *Philosophiae moralis epitome* (1538-40), *De arbore consanguinitatis et affinitatis* (1540), *De contractibus* (1545), *Ethicae doctrinae elementa* (1550), *Quaestiones aliquot ethicae* (1552), oraz ówczesnych wydarzeń hist., m.in. *Epistola de Lipsica disputatione* (1519), *Histori Thomae Müntzers* (1525).

M. opracował komentarze i edycje tekstów bibl. (→ egzegeza biblijna III B 2), m.in. Tt (1518), Ga (1520), Rz (1520-21), 1-2 Kor (1521), J (1523), Mt (1523), Wj (1523), Kol (1527), Dn (1529), Ps (1547-55), Iz (1549), Tm (1550-51), Mdr (1552), Ml (1553), Za (1553), Flp (1554) oraz *Postille* (1544); pisał rozprawy polem., m.in. *Defensio contra Johannem Eckium* (1519), *Adversus furiosum Parisiensium theologastrorum decretum* (1521), *Didymi Faventini adversus Thomam Placentinum oratio* (1521), *De Erasmo et Luthero Elogium. Ratio discendi. Quo iudicio Augustinus, Ambrosius, Origenes ac reliqui doctores legendi sint* (1522), *Adversus anabaptistas iudicium* (1528), *Ethice Propositiones wider die Lehre der Wiedertäufer* (1535), *Die fürnemisten Unterscheid zwischen reiner christlicher Lehre des Evangelii und der abgöttischen, papistischen Lehre* (1539), *Defensio coniugii sacerdotum* (1540), *Responsio ad scriptum cleri* (1543), a także odnośnie do nauki Soboru Tryd. – *Recusatio Synodi Tridentinae* (1546).

MELANCHTON

M. był też autorem pism o przełomowym znaczeniu dla przebiegu i rozwoju reformacji, zwł. jej nauki i praktyki kośc.; *Loci communes* (właśc. *Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologicae*, Wittenberga 1521 – wykłady na temat Rz; wyd. pracopracowane 1535, 1542, 1559; wydanie niem. 1553-55; tłum. obcojęzyczne w CR XXII 654-708) uznano za pierwszą ewang. dogmatykę; jego oprac. *Confessio Augustana* (1530) i *Apologia Confessionis Augustanae* (1531, tzw. edycja *Confessio Augustana invariata*; → *Augsburskie wyznanie wiary* I, IV) oraz *Tractatus de potestate et primatu papae* (1537) stały się podstawowymi pismami symbolicznymi → luteranizmu (1), zaaprobowanymi przez Lutra; tego samego zakresu tematycznego dotyczy nadto wiele jego in. opracowań: *Epitome renovatae ecclesiasticae doctrinae* (1524; katechizm protest.), *Articuli de quibus egerunt per visitatores in regione Saxoniae* (1527), *Unterricht der Visitatoren* (1528), *Sententiae veterum de coena domini* (1530), *De ecclesiae auctoritate et de veterum scriptis* (1539), *De officio principum* (1539), *Sententiae ex sacris scripturis* (1539), *Confessio Augustana variata* (1540), *Unterscheid des Alten und NT* (1543), *De poenitentia* (1549), *Enarratio Symboli Niceni* (1550), *Confessio Saxonica* (1551), *De coniugio* (1551), *Mecklenburger Kirchenordnung* (1552), *Definitiones multarum appellationum, quarum in ecclesia usus est* (1553), *Explicatio Symboli Niceni* (1557), *Die Abgöttische Artikel, gestellt von einem Mönch in Bayern, darauf die Inquisitio soll fürgenommen werden* (1558), *Confessio Augustana graeca* (1559), *Responsiones ad impios articulos Bavaricae inquisitionis* (1559), *Corpus Doctrinae* (1560), *Iudicium de controversia de coena domini* (1560).

Dzieła M. publikowano wielokrotnie, m.in.: *Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia* (wydali K.G. Bretschneider i Heinrich Ernst Bindseil, CR I-XXVIII); *Evangelische Schulordnungen des sechzehnten Jahrhunderts* (wydał Reinhold Vormbaum, Gü 1860), *Philippi M. epistolae, iudicia, consilia, testimonia aliorumque ad eum epistolae quae in corpore reformatorum desiderantur* (wydał Bindseil, HI 1874, HI 1975), *Supplementa Melanthoniana* (I-V, L 1910-29, F 1968), *M. Werke in Auswahl* (wydał Robert Stupperich, I-VII, Gü 1951-75, 1978-83²), *M. deutsch* (wydali Michael Beyer, Stefan Rhein, Günther Wartenberg, I-II, Lei 1997), *Orations on Philosophy and Education* (wydał Sachiko Kusukawa, C 1999), *Dona Melanthoniana* (wydała Johanna Loehr, St 2001), *Philipp M. Theologian and Humanist. A Microfiche Supplement to Modern Editions of His Works* (wydał Timothy J. Wengert, Lei 2001); dorobek epistolarny M. (ponad 9700 listów) ogłasza Heinz Scheible (*M. Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe* I-, St 1977-), a bibliografię jego mów sporządził Horst Koehn (*Philipp M. Reden. Verzeichnis der im 16. Jahrhundert erschienenen Drucke*, Archiv für die Geschichte des Buchwesens 25(1984) 1277-1486).

Pisma M. wchodzące w skład tzw. ksiąg symbolicznych luteranizmu (*Konfesja augsburska*, *Apologia Konfesji augsburskiej*, *Traktat o władzy i prymacie papieża*) zostały wydane w języku pol. już w XVI w.; najnowsze ukazały się w dziełach *Wybrane księgi symboliczne Kościoła ewangelicko-augsburskiego* (Wwa 1980, 137-158, 159-343, 383-398) i *Księgi symboliczne Kościoła luterskiego* (Bielsko-Biała 1999, 143-163, 166-325, 359-369).

3. P o g l ą d y – Teologia M. ma charakter prakt. i ireniczny; jego życiowa dewiza brzmiała: „Urodziliśmy się do rozmawiania ze sobą”; M. przedstawiał podstawowe prawdy wiary w formie usystematyzowanych twierdzeń opierających się na *Biblii*; szukał porozumienia i zgody w toczących się teol.-rel. sporach oraz dysputach reformacyjnych; dzięki *Loci communes rerum theologicarum* stał się „teologiem reformacji”, obierającym za punkt wyjścia rozważań takie podstawowe pojęcia bibl., jak: grzech, Prawo, Ewangelia, łaska, usprawiedliwienie, wiara.

Pismo święte stanowiło dla M. jedyne prawdziwe źródło nauki chrześc. (*sola Scriptura*); wg niego Bóg Stwórca ob-

darzył człowieka zdolnością do rozumnego myślenia, bazującego na „porządku” i „dowodach”; w odniesieniu do chrześc. wiary miejsce dowodów zajmuje objawienie zawarte w *Biblii*; jego zrozumienie domaga się znajomości języków bibl. (gr. i hebr.), nauki filoz. (gramatyki, dialektyki, retoryki) i zasady egzegezy bibl. (z zastosowaniem metody filol.); w nim znajdują także swe uzasadnienie starochrześc. wyznania wiary, pisma ojców Kościoła oraz nauka Lutra; kluczem hermeneutycznym jego rozumienia jest rozróżnienie między Prawem i Ewangelią; w centrum swych rozważań teol. M. stawiał osobę Jezusa Chrystusa (*solus Christus*); wg niego zamiast miłości należy eksponować Słowo Boże, gdyż z niego rodzi się wiara.

M. akceptował reformacyjną naukę o usprawiedliwieniu; wyrastała ona z Ewangelii Jezusa Chrystusa, z Jego darmowej łaski (*sola gratia*) i z wiary w Niego (*sola fide*); zawierała też elementy katolickiego stanowiska dotyczącego rzeczywistej odnowy i nawrócenia usprawiedliwionego, łącząc Lutrowy radykalizm w kwestii osobistego wkładu człowieka i soteriologicznej roli dobrych uczynków, oraz wskazywała na uświęcające działanie Ducha Świętego; M. protestował przeciw przypisywaniu miłości i dobremu uczynkom mocy usprawiedliwienia, błędnie uważając teologów kat. za głosicieli „samousprawiedliwienia”.

K o ś c i ó ł wg M. jest widzialnym zgromadzeniem powołanych, w którym „czysto” przepowiada się Ewangelię i „właściwie sprawuje” sakramenty; w nim objawił się Bóg i nadal działa w posłudze („urzędzie”) ambony – przepowiadania słowa Bożego; przynależność do niego zależy od akceptacji „czystej nauki”; Kościół został stworzony przez Boga i istnieje od czasu stworzenia człowieka; jego prawdziwymi przymiotami są Ewangelia, modlitwa i działanie Ducha Świętego; struktura kośc., papieństwo i jego prymat nie pochodzą z prawa Bożego, lecz ludzkiego; M. krytykował istniejące w Kościele nadużycia oraz wypaczenia, a także był przeciwny oddawaniu jego zwierzchnictwa władcom świeckim; rozłam Chrystusowego Kościoła odczuwał jako skandal, dlatego zabiegał o jego odnowę i zachowanie widzialnej jedności eklezjalnej (zwł. w dysputach rel. i teol.); wg niego cała historia świata jest właśc. historią Kościoła, względnie zbawienia.

S a k r a m e n t o l o g i a M. obejmuje chrzest, wieczerzę Pańską i pokutę (spowiedź), a nawet kapłaństwo oraz małżeństwo; uznawał on chrzest dzieci, odpierając argumenty anabaptystów; uczył, że Chrystus ustanowił wieczerzę Pańską pod dwiema postaciami „dla wszystkich wiernych Kościoła”, zachowując wiarę w realną obecność Chrystusa; później zmodyfikował naukę o realizmie eucharystii w edycji *Confessio Augustana variata* z 1540, chcąc pogodzić 2 gł. kierunki reformacyjne – wittenberski i szwajc.; krytykował rozumienie mszy jako ofiary i odrzucał praktykę tzw. mszy prywatnych.

C z a s y e s c h a t y c z n e pojmował M. jako odpowiedź na pytania tego świata, „dialektyki ducha i litery”, cierpienia życiowe, a także antropol. i chrystol. problemy; życie wieczne wyobrażał sobie jako niebiański uniwersytet (niebiańską akademię), na którym będzie słuchał wykładów proroków i apostołów oraz spotykał swoich przyjaciół; eschat. wymiar ma wg niego już codzienne życie, opierające się na adoracji Boga i modlitwie (o czym świadczy gł. jego epistolografia).

4. R e c e p c j a – M. był drugą po Lutrze postacią reformacji; ukształtował teol. nurt luterski, pozostając jednocześnie humanistą do końca życia; jego ireniczne nastawienie (i związana z tym pewna „giętkość” poglądów) znajdowało zwolenników (→ filipiści) i przeciwników (→ adiaforyci, → gnezjoluteranie) oraz narażało go na zarzut → kryptokalwinizmu i → synergizmu; doradzał księżętom i radom miejskim w kwestiach dotyczących programów i reorganizacji szkół (zwł. gimnazjów) oraz uniwersytetów; jego podręczniki (zwł. gramatyki gr. i łac.) były w powszechnym użyciu (z pominięciem nazwiska także w kat. instytucjach), a *Loci communes* – wzorem metodycznym staroluterskiej i staroreform.

ortodoksji (korzystali z nich też katolicy, m.in. J. Eck, M. Cano); różnice poglądów między M. a Lutrem badali historycy teologii: A. Ritschl, Otto Karl Ritschl (1860-1944), K. Holl, R. Seeberg, Albrecht Peters (1924-87) i Bernhard Lohse (1928-97); jego uczniami byli znani teologowie, m.in. Christof Pezel (1539-1604) i Z. Ursinus; teologia M. zawarta w księgach symbolicznych ma nadal charakter normatywny dla luteranizmu.

Z uwagi na poglądy M. wyprzedzał swoją epokę i był pośrednikiem oraz „budowniczym mostów” między reformacją (i jej nurtami) a Kościołem kat.; zasłużył na miano prekursora współczesnego modelu ekumenicznej jedności w „pojednaną różnorodności”; współcz. dokumenty katolicko-luterańskiego dialogu (m.in. o urzędzie kośc., usprawiedliwieniu, wieczery Pańskiej) przypominają jego poglądy teol.; ostatni swój wykład w Lipsku (na krótko przed śmiercią) oparł na J 17 – nawoływał w nim studentów do zgodnego współżycia w ramach jednego prawdziwego Kościoła chrześc.; uważany jest za duchowego ojca współczesnych dialogów i uzgodnień teol. oraz ekumenii (m.in. konkordii leuenberskiej i katolicko-luterańskiego uzgodnienia o usprawiedliwieniu).

Stanisław Józef Koza

G. Urban, *Philipp M. 1497-1560. Sein Leben*, Bretten 1960, 1991³; R. Stupperich, *Der unbekannt M., Wirken und Denken des Praeceptor Germaniae in neuer Sicht*, St 1961; E. Bizer, *Theologie der Verheissung. Studien zur theologischen Entwicklung des jungen M. (1519-1524)*, Nk 1964; H.G. Geyer, *Von der Geburt des wahren Menschen. Probleme aus den Anfängen der Theologie M.*, Nk 1965; W. Hammer, *Die Melanchthonforschung im Wandel der Jahrhunderte. Ein beschreibendes Verzeichnis I-IV*, Gü 1967-96; W. Pauck, *M. und Bucer*, Ph 1969; W. Maurer, *Der junge M. zwischen Humanismus und Reformation I-II*, Gö 1967-69; G. Kisch, *M. Rechts- und Soziallehre*, B 1967; K. Haendler, *Wort und Glaube bei M., Eine Untersuchung über die Voraussetzungen und Grundlagen des melanchthonischen Kirchenbegriffes*, Gü 1968; R.B. Huschke, *M. Lehre vom ordo politicus. Ein Beitrag zum Verhältnis von Glauben und politischem Handeln bei M.*, Gü 1968; W.H. Neuser, *Die Abendmahlslehre M. in ihrer geschichtlichen Entwicklung (1519-1530)*, Nk 1968; H. Pfister, *Die Entwicklung der Theologie M. unter dem Einfluss der Auseinandersetzung mit Schwarmgeistern und Wiedertäufern*, Fr 1968 (bibliogr.); M. Rogness, *Philipp M., Reformator Without Honor*, Minneapolis 1969; H. Liedtke, *Theologie und Pädagogik der Deutschen Evangelischen Schule im 16. Jahrhundert*, Wup 1970; A. Brüll, *Die Entwicklung der Gotteslehre beim jungen M. 1518-1535*, Bf 1975; R. Stupperich, *Das Hospitium Ecclesiae im Verständnis M.*, Bm 1976; S. Wiedenhofer, *Formalstrukturen humanistischer und reformatorischer Theologie bei Philipp M.*, Bn 1976; R.W. Quere, *M. Christum Cognoscere. Christ's Efficacious Presence in the Eucharistic Theology of M.*, Nienkoop 1977; L.C. Green, *How M. Helped Luther Discover the Gospel. The Doctrine of Justification in the Reformation*, Fallbrook 1980; S. Rhein, *Philologie und Dichtung. M. griechische Gedichte*, Hei 1987 (bibliogr.); R. Stupperich, *NDB XVI 741-745*; H. Scheible, *TRE XXII 371-410* (bibliogr.); H.A. Stempel, *BBKL V 1184-1188* (bibliogr.); O. Berwald, *Philipp M. Sicht der Rhetorik*, Wie 1994; G. Frank, *Die theologische Philosophie Philipp M. (1497-1560)*, L 1995; *Philipp M. Eine Gestalt der Reformationszeit*, Kar 1995; D. Visser, *Niets menselijks is mij vreemd. Leven en Werk van Philippus M. (1497-1560)*, Kam 1995; G. Frank, *Die theologische Philosophie M. (1497-1560). Ein Plädoyer zur Rehabilitierung des Humanisten und Reformators*, KD 42(1996) 22-36; *Humanismus und Wittenberger Reformation. Festgabe anlässlich des 500. Geburtstages des Praeceptor Germaniae Philipp M. am 16. Februar 1997*, L 1996; K. Karski, *Człowiek, który ukształtował oblicze luteranizmu*, Jednota 56(1997) z. 2, 8-10; tenże, *Ekumeniczne znaczenie Filipa M.*, SDE 13(1997) z. 2, 25-34; „Man weiss so wenig über ihn”, *Philipp M., ein Mensch zwischen Angst und Zuversicht*, Wittenberg 1997; *Philipp M. Ein Wegbereiter für die Ökumene*, Gö 1997; H. Scheible, *Melanchthon. Eine Biographie*, Mn 1997; H.P. Schwab, *Philipp M. Der Lehrer Deutschlands. Ein biographisches Lesebuch*, Mn 1997; A. Skowronek, *Drugi po Lutrze*, Jednota 56(1997) z. 2, 5-7; M.H. Jung, *Frömmigkeit und Theologie bei Philipp M.*, BHTh 102, T 1998 (bibliogr.); K. Karski, *Filip M. jako reformator szkolnictwa i pedagog*, w: *Elementy pedagogiki religijnej*, Wwa 1998, 22-58; M. Zehn *Vorträge*, Erl 1998; S. Wiedenhofer, *LThK VII (1998³) 75-77* (bibliogr.); K. Karski, *Protestanci i ekumenizm. Wkład spadkobierców reformacji w dzieło jedności*, Wwa 2001, 13-26; M.H. Jung, *Philipp M. Humanist im Dienste der Reformation*, w: *Theologen des 16. Jahrhunderts*, Da 2002, 154-171; N. Kuropka, *Philipp M. Wissenschaft und Gesellschaft. Ein Gelehrter im Dienst der Kirche (1526-1532)*, T 2002 (bibliogr.); H. Scheible, *RGV V (2002⁴) 1002-1012* (bibliogr.); K. Karski, *WEPN XVII 234-236; M. und die Neuzeit*, St 2003; C.S. Napiórkowski, *Wierze w jeden Kościół*, Tw 2003 (passim); H. Jesse, *Leben und Wirken des Philipp M.*, Mn 2005; Ch. Peters, *Luther und M.*, w: *Luther Handbuch*, T 2005, 161-167; A. Briskina, *Philipp M. und Andreas Osiander im Ringen um die Rechtfertigungslehre. Ein reformatorischer Streit aus der ostkirchlichen Perspektive*, F 2006 (bibliogr.); *Konfrontation und Dialog. Philipp M. Beitrag zu einer ökumenischen Hermeneutik*, Lei 2006; A. Szymaniak, *PEF VII 42-45* (bibliogr.); J. Diestelmann, *Usus und Actio. Das Heilige Abendmahl bei Luther und M.*, B 2007 (bibliogr.); M. Hoffmann, *Rhetoric and Dialectic in Erasmus's and M. Interpretation of John's Gospel*, w: *Kein Anlass zur Verwerfung*, Fr 2007, 140-170.

Paweł Janowski, Stanisław Józef Koza

MELANEZYJSKIE RELIGIE, wierzenia i praktyki rel. autochtonicznej ludności Melanezji.

Wg światopoglądu Melanezyjczyków świat materialny i duchowy, sfera świecka i rel. stanowią jedność; wierzą oni w bóstwa plemienne, duchy, bóstwa totemiczne, demony i duchy przodków; te istoty duchowe można podzielić na 3 kategorie:

1° bóstwa i herosi kulturowi, którym przypisuje się właściwości stwórcze i opiekuńcze; bóstwa są odpowiedzialne za cały kosmos lub jego część i wpływają na jego porządek; mogą przybierać postać męską lub żeńską; zamieszkują wśród domostw oraz ludzi i są z nimi w kontakcie; wg wierzeń niektóre z nich pierwotnie były zwykłymi mieszkańcami ziemi, którym zostały powierzone szczególne zadania wobec ludzi, np. nauczanie ich rękodzielnictwa lub uprawy roślin; w melanezyjskich społecznościach stosujących kopieniaczą uprawę ziemi istnieje kult bóstw o cechach przodków totemicznych zw. *dema*; z zakopanego w ziemi ciała zmarłego śmiercią gwałtowną przodka wyrosły palmy kokosowe, taro, słodkie ziemniaki i in. rośliny uprawne, jak również pojawiały się ważne dla Melanezyjczyków świnię; *dema* dały początek istnieniu plemion, a przyjmując postać zwierzęcą, stały się totemami; przekazały także różnorodną wiedzę prakt. oraz rel.; wśród bóstw stwórczych, ale o immanentnej naturze, czci się m.in. Anutu i Tamaro, uznawane za Istoty Najwyższe; na wyspach Tarawai i Walis (Papua-Nowa Gwinea) wierzy się w Istotę Najwyższą o cechach męskich, nazywaną Jesa undu lub Mandi jafa (Wielki Ojciec) i uważaną za stwórcę ludzi i wszechświata oraz dawcę praw i norm mor.; Melanezyjczycy wierzą, że po stworzeniu świata i ludzi Istota Najwyższa przestaje ingerować w sprawy ziemskie i zamieszkuje szczyty gór lub zamorskie kraje jako *deus otiosus*; mieszkańcy Etromango (Nowe Hebrydy, obecnie Vanuatu) wierzą w Istotę Najwyższą Nobu, która po stworzeniu ludzi na ich wyspie oddaliła się na in. wyspy i nie bierze już udziału w ich życiu; podobnie na San Cristobal (Wyspy Salomona) wierzy się w żeńskie bóstwo Kohausibware, które po stworzeniu ludzi, świń, pochrzynów i drzew owocowych opuściło wyspę i przeniosło się na Guadalcanal (Wyspy Salomona); w r.m. wyznaje się też wiarę w Istoty Najwyższe bez szczególnych funkcji, będące tylko pierwszą zasadą kosmosu; ludy Biem i Vokeo (Papua-Nowa Gwinea) nazywają ją Nanarang i symbolizują za pomocą ustawionych w szereg kamieni przypominających menhiry; może też ona występować pod imionami będącymi jej hipostazą i znanymi jedynie osobom wtajemniczonym, które mogą korzystać z jej mocy (→ mana); nie istnieje kult związany z Istotami Najwyższymi, ale pamięć o nich wyrażana jest w przekazach ustnych, mitach i pieśniach;

2° duchy związane z określonymi miejscami i żywiołami zw. *masalai* zamieszkujące jaskinie, łąki, lasy, plaże, wodospady, rzeki, moczary; na morzu mogą przybrać postać węża wylaniającego się z wody; są szkodliwe dla ludzi, m.in. dręcząc ich, kradnąc dzieci, sprowadzając choroby i klęski żywiołowe, powodując tajemnicze zniknięcia i samobójstwa; w wielu regionach Melanezji mieszkańcy wierzą w istnienie demonów, potworów oraz czarownic (*sanguma*) mających niszczycielskie siły duchowe i zmieniających swój wygląd, fruwających lub przybierających niewidzialną formę; na Wyspach Trobrianda wierzy się w uprawianie przez wędźmy kanibalizmu; wśród *masalai* wyróżnia się też chochliki, duszki, przechery, intrygantów, figlarzy; *masalai* są zwykle niewidoczne, przybrawszy zaś postać ludzką lub zwierzęcą, zachowują się dziwnie, złośliwie lub groteskowo; ich przychylność zyskuje się przez odprawianie odpowiednich rytuałów i wypowiedanie magicznych formuł;

3° duchy sławnych przodków (*tambaran*), stanowiące integralną część wspólnoty żyjących i zajmujące w niej uprzywilejowaną pozycję, oraz duchy ludzi zmarłych niedawno; lud Vokeo wierzy, że duchy zmarłych przebywają w niezamieszka-nej, centr. części wyspy, a u wielu in. ludów istnieje przeko-